

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty

7 /1 (Bahar 2020): 372-389

**BİR FİLOZOFUN GÖZÜNDEN HADİS İLMİ VE HADİS ÂLİMLERİ:
ÂMİRÎ (Ö. 381/992) ÖRNEĞİ**

**Hadith Science and Scholar of Hadith Through
the Eyes of a Philosopher (Example of ‘Âmirî (d. 381/992))**

Ali ARSLAN

Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, e-Mail: aslanalikarabuk@gmail.com Orcid No: 0000-0003-1085-9604.

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. İlyas CANİKLİ/ Ankara YB Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi
Dr. Haydar GÜNGÖR / Milli Eğitim Bakanlığı, Denizli Milli Eğitim Müdürlüğü

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 17 Mayıs / April 2020
Kabul Tarihi / Accepted: 30 Mayıs / May 2020
Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / July 2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 1
Sayfa/ Pages: 372-389

Atıf / Cite as: Arslan, Ali. "Bir Filozofun Gözünden Hadis İlmî Ve Hadis Âlimleri: Âmirî (Ö. 381/992) Örneği" [Hadith Science and Scholar of Hadith Through the Eyes of a Philosopher (Example of ‘Âmirî (d. 381/992))]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/1 (2020): 372-389.

Doi: <https://doi.org/10.17859/pauifd.738776>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (1) 2020: 372-389

BİR FİLOZOFUN GÖZÜNDEN HADİS İLMİ VE HADİS ÂLİMLERİ: ÂMİRİ (Ö. 381/992) ÖRNEĞİ

Ali ARSLAN*

Öz

Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi iki önemli filozof arasındaki devirde yaşamış olan Muhammed b. Yûsuf el-Âmirî (ö. 381/992), Horasan ve Mâverâünnehir gibi İslam dünyasının iki önemli bölgesinde yetişmiştir. Kendisinin birçok eseri bulunmakla birlikte, günümüze ulaşan eseri çok azdır. Bu araştırmada bunlardan özellikle *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm* isimli eseri göz önünde bulundurulacak olup, onun hadis ilmine ve hadis âlimlerine bakış açısı ele alınacaktır. O bu eserinde öncelikli olarak ilim ve ilimlerin tasnifi konusu ele almış ve bu çerçevede hadis ilmine de değinmiştir. Müslüman filozofların eserleri ile ilgili çalışmalar günümüzde epey bir yekün teşkil etmekle birlikte onların özel olarak hadis ve hadis âlimlerine bakış açısını yansıtanlar azdır. Bu açıdan bakıldığında dinî ilimlerin felsefî ilimlerden üstün olduğunu savunan Âmirî'nin, dinî ilimlerin en başında da hadis ilmine yer vermesi ayrı bir öneme sahip bulunmaktadır. Her ne kadar ondan önce de bazı filozoflar tarafından ilimler hakkında farklı sınıflandırmalar yapılsa da, hadis ilmi ile ilgili olarak onun kadar açıklama yapan bulunmamaktadır. Araştırmamızda Âmirî'nin hadis ilmi ve ilimler tasnifindeki yeri gibi konularda yapmış olduğu açıklamalar ortaya konulmuş ve onun özellikle dinî ilimlerin kendi arasındaki bütünlüğü üzerine yaptığı vurgu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âmirî, Filozof, Hadis, Hadis Âlimi, Tasnif

Hadith Science and Scholar of Hadith Through the Eyes of a Philosopher (Example of 'Âmirî (d. 381/992))

Abstract

'Âmirî (d. 381/992), who lived in the period between two important philosophers such as Fârâbî (d. 339/950) and Ibn Sînâ (d. 428/1037), he grew up in two important regions of the Islamic world, such as Khorasan and Mâwarâunnahir. Although he has many works, his works that reach today are very few in this research, especially his work titled *al-İslâm bi-menâkıbi'l-İslâm* will be taken into consideration and his point of view towards the hadith science and the scholar of hadith will be shown. In this work, he dealt primarily with the subject of science and classification and within this framework, it also touched upon the science of hadith. Studies on the works of Muslim philosophers are quite a lot today. But there are few who reflect their point of view specifically on hadith and hadith scholars. From this point of view, it is of special importance that 'Âmirî, who claims that religious sciences are superior to philosophical sciences, gives the first place in the list of religious sciences to the science of hadith. Although there have been different classifications about science by some philosophers before that, there is not as much explanation about the science of hadith as he is. In our study, the explanations made by 'Âmirî about issues such as hadith science and its place in the

* Doç. Dr. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı, e-Mail: aslanalikarabuk@gmail.com Orcid No: 0000-0003-1085-9604.

classification of sciences were revealed and his emphasis on the integrity of religious sciences in particular has been revealed.

Keywords: ‘Âmirî, Philosopher, Hadith, Scholar of Hadith, Classification

STRACTED ABSTRACT

Living in the fourth century, considered the golden age of the history of Islamic civilization, ‘Âmirî (d. 381/992) grew up in two important regions of the Islamic world, such as Khorasan and Māwarāunnahir. While there is not much information about his life, there are very few of his works that have survived to the present day. In this respect, these works are the most basic sources in terms of obtaining his ideas. Those who do research about ‘Âmirî's neglect in later periods are concerned with some reasons. The most important of these is the idea that it will be overshadowed by an important philosopher such as Farābî (d. 339/950) who based his philosophy on Islam in terms of both method and terminology and the problems he addressed. In addition, it is another reason that Ibn Sinā (d. 428/1037), the most important philosopher of the philosophy of Islam in the Farābî line, came right after him. The fact that he did not have enough students to continue his philosophy was also effective in this.

In this research, his work titled *al-Islām bi-menākibi'l-Islām* will be taken into consideration and his perspective on hadith science and hadith scholars will be discussed. In this work, he primarily dealt with the subject of science and the classification of sciences, and within this framework also touched upon the science of hadith. Although the studies on the works of Muslim philosophers constitute a great deal today, there are few who reflect their point of view on hadith and hadith scholars in particular. Although there have been different classifications about the sciences by some philosophers before that, there is no one to explain as much as ‘Âmirî about the science of hadith. In this research, his point of view on the hadith and his scholars are revealed by considering the work of *el-’lām bi-menākibi'l-’lām*, one of the most important works of ‘Âmirî. In this work he was also interested in the classification of sciences, divided them into two religious and philosophical and showed the contact between the sciences. ‘Âmirî, who argues that religious sciences are superior to philosophical sciences, has given place to Hadith science at the top of religious sciences. ‘Âmirî divides the sciences into two parts in general, but ranks these two parts in terms of their feeling, mental, and both feeling and mental. The originality of his classification can also be seen here. As a matter of fact, although some Muslim philosophers were classified before him, such a distinction was made by him for the first time. In this way, he has divided the sciences into three in terms of their acquisition and ordered them to be a complete reciprocity between religious and philosophical sciences. Accordingly, religious sciences are in the form of hadith (feeling), kalam (mental) and fiqh (both feeling and mental); Likewise, philosophical sciences are divided into three as natural sciences (feeling), metaphysical (mental) and mathematics (both feeling and mental). In addition, the science of literature is the tool of religious sciences, and the science of logic is the tool of philosophical sciences.

‘Âmirî states that each of the religious sciences has a separate virtue. Accordingly, there is the beginning for the hadith, the reteness for the kalam and the sobriety virtue for the fiqh. The literary science has the virtue of facilitation. The science of hadith is the basic item that all other religious sciences need, and this is why it is mentioned in the first place. According to him, there is definitely a report/hadith that is transmitted in all other sciences. He also gives this science the name of the science of report, which shows that the meaning he means hadith science is wide enough to include the history science of other classifications.

‘Âmirî is important in terms of revealing the viewpoint of Muslim philosophers to religious science in general and to hadith science in particular. While ‘Âmirî explains that philosophical sciences are not contrary to religion, he makes reference to some

verses and hadiths when he explains the science of hadith, as he has benefited from many verses and hadiths. He also suggests some evidence that had not been widely cited by the scholars regarding the science of hadith. He also makes claims made by other scholars about that science branch before proceeding to give information about each science branch. He replied one by one by showing the wrong places of these claims. Thus, by establishing a complete contact between the branches of science, it has adopted a conciliatory attitude.

Consequently, 'Âmirî, who influenced the Muslim philosophers who came after him with his ideas that there could be no contrast between the authentic religious knowledge and the provisions of the explicit mind, tried to explain this primarily on the subject that philosophical and religious sciences could not actually be opposite each other. Later, he tried to establish unity by revealing that the struggle of religious sciences with one another was wrong. The need for this attitude, which can be summarized as being able to see the sciences as a whole, is more than ever today.

Keywords: 'Âmirî, Philosopher, Hadith, Scholar of Hadith, Classification

GİRİŞ

İslâm medeniyet tarihinin altın çağı kabul edilen IV. (X.) asırda yaşayan Âmirî'nin (ö. 381/992) hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Âlimler tarafından zemmedilmeyi, sultanların cezalandırmasına tercih eden bir görüşte olmasına rağmen, vefatından sonra da gerek ilmî gerekse de felsefî çevrelerde çok fazla üzerinde durulmamıştır.¹ Bu dönemle ilgili çalışmalar arttıkça, onun islam düşünce tarihindeki yeri de daha iyi anlaşılmış olacaktır.

Âmirî'in daha sonraki dönemlerde biraz ihmale uğraması ile ilgili araştırma yapanlar bazı sebepler üzerinde durmaktadırlar. Bunların en önemlisi olarak ise, kendisinden önce islam felsefesini gerek metot ve terminoloji, gerekse ele aldığı problemler bakımından temellendiren Fârâbî (ö. 339/950) gibi önemli bir filozofun gölgesinde kalması görüşü ileri sürülmektedir. Ayrıca hemen kendisinden sonra da islâm felsefesinin Fârâbî çizgisindeki en önemli filozofu olan İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) gelmiş olması başka bir sebeptir. Nitekim islam âleminde ilk olarak Kindî (ö. 252/866 [?]) tarafından kurulan felsefe, bu iki filozofla birlikte kurumsallaşmıştır. Özellikle İbn Sînâ, içinde bulunduğu asra kadar gelen birikimi, tekrardan elden geçirmiş ve bunları geniş bir külliyât içinde değerlendirmiştir. Neticede Fârâbî "Muallim-i Sâni", İbn Sînâ ise "eş-şeyhü'r-reîs" olarak kabul edilmiştir.²

Âmirî'nin vefatından sonra diğer filozoflar ölçüsünde tanınmamasının bir sebebi de felsefesini devam ettirecek kadar fazla talabesinin bulunmaması da gösterilebilir. Onun tabelesi olarak bazı isimler zikredilse de bunlar daha sonraki asırlarda tesir bırakacak seviyede olmamışlardır.³ Ayrıca onun, felsefe ilminin yanında kelâm ve tasavvuf gibi birçok sahada da faaliyetlerde bulunması ve sonraki

¹ Bk. Ebü'l-Hasan el-Âmirî, *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*, nşr. Ahmed Abdülhamîd el-Gurâb (Riyâd: Dâru'l-isâle, 1108/1988), 73.

² Ali Durusoy, "İbn Sînâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/322; Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 66.

³ Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 57.

asırlarda bu özelliğin en üst seviyeye Gazzâli (ö. 505/1111) tarafından temsil edilmesi de kendisinin meçhul kalmasına tesir etmiştir. Son olarak da içinde yaşadığı ve devlet üst düzey yetkililerinin himayesini gördüğü Samânî Devleti'nin (m. 819-1005) onun vefatından kısa bir müddet sonra tarih sahnesinden silinmesi de başka bir sebep olarak zikredilebilir.⁴ Dolayısıyla onun eserleri vasıtasıyla bıraktığı tesir, günümüz araştırmaları için daha fazla önem arz etmektedir.

Âmirî'nin günümüze kadar gelen en önemli eserlerinden biri olan *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm* konumuz açısından son derece önemlidir. O, bu eserinde öncelikli olarak ilim hakkında bilgi vermiş ve ilimlerin tasnifi yapmıştır. Daha sonra da dinler ve İslamın fazileti konularına yer vermiştir.⁵ Onun her ne kadar bu ve diğer eserleri üzerine bazı araştırmalar olsa da, özellikle hadis ilmi ve hadisçilerle ilgili düşünceleri üzerine yapılan çalışma kadarıyla bulunmamaktadır.⁶ Bu araştırmada onun hadis ilmine ve hadisçilere bakış açısı özellikle *el-İ'lâm* isimli eseri özelinde ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. Âmirî'ye Göre İlim ve İlimlerin Tasnifi

Âmirî ilim konusunda çok temel bir hususa işaret etmektedir. Ona göre ilim, insanın en önemli ayırıcı vasfıdır. İnsan olma cevheri ve onu diğer yaratılmışlardan ayıran temel vasıf, bununla irtibatlı olarak, hakkı bilmek ve hakka muvafık amel etmektir. İlim ile amel birlikte olduğunda bir anlam ifade eder. Durum böyle olduğundan insanların en mükemmelleri, hakikatı en fazla tanıyanlar ve hakikata muvafık amel etmeye en fazla muktedir olanlardır. Tam tersi ise, yani hakikatı çok az tanıyan ve hakikate uygun amel etme konusunda en aciz olanlar da insanların içinde en rezil olanlardır. Ayrıca insan bilmeli ki her ne zaman bir kötülük işlese, insanların onu konuşmasına engel olamaz. Onları kabalıkla susturmaya çalışmamalı, bilakis kendi ahlakını ıslah etmeye gayret etmelidir. Böyle davranmak, insana en faydalı olan şeylerdendir.⁷

İlim ve amel bütünlüğü üzerinde duran Âmirî, bunu insan olmanın en önemli bir özelliği olarak görmekte, diğer taraftan da insanın kemâli ile bu bütünlük arasındaki irtibata işaret etmektedir. İnsanın bu cevherini iyi tanınması, kemâle erişmesinin ilk şartıdır. Yani sadece hakikatı bilmek değil, bununla birlikte hakikate uygun amel etmek insanın cevherinde bulunan ve ona has bir fiildir. Ayrıca yapılan

⁴ Bk. Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 66.

⁵ Bk. Ebü'l-Feth Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, nşr. Muhammed S. Kilânî (Beyrût: 1975), 2/158; Mahmut Kaya, "Âmirî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/68, 69; Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 17-30.

⁶ Tarafımızdan "Âmirî (Ö. 381/992) ve Hârizmî'nin (Ö. 387/997) İlimler Tasnifinde Hadis İlminin Yeri" isimli bir makale hazırlanmış olup, hakem süreci bitmiş ve yayım aşamasındadır. (*Diyanet İlmî Dergi*). Çalışmada onun ilimler tasnifi üzerinde durulmuş, hadis ilmi ile ilgili açıklamaları kısaca özetlenmiş ve bu konulardaki fikirleri Hârizmî ile karşılaştırılmıştır. Onun hadis ve hadisçilerle ilgili ortaya koydukları ise ayrı bir çalışma alanı olarak düşünüldüğünden, bu konu bu çalışma çerçevesinde ayrıca araştırılmıştır.

⁷ Âmirî, *el-İ'lâm*, 73.

kötü işlerin başkaları tarafından öğrenilmeyeceğini düşünmek gibi bir hataya da düşülmemelidir. Bunu engellemek mümkün değildir, yine kaba kuvvet kullanarak insanları susturmaya çalışmak da mümkün değildir. Bundan dolayı insan öncelikli olarak kendinde bulunan kötü ahlakı ıslah için çaba sarf etmelidir ki, kemâle ulaşmak için çaba içinde olmak insan cevherine en uygun olan yoldur.

İlim ve amel üzerinde ısrarla duran Âmirî, bu bütünlüğe dikkat etmeyen görüş sahiplerine de şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre, bazı filozofların ve Bâtınıyye'nin bir kısım fırkalarının iddiasına göre ilim, salih amellere ulaşmak için değil de, cehâletin bizzat kendisinin kabîh bir şey olmasından dolayı cehalet karanlığından kurtulmak için öğrenilir. Âmirî, bu düşünce sahiplerinin fâhiş bir hata yaptıklarını bildirmektedir. Çünkü ilim, amelin başlangıcı (mebde'), amel de ilmin tamama ermesidir. Faziletli ilimlere, sadece salih ameller için rağbet edilir. Şayet Allah Teâlâ insan cibilliyetini amel etmeksizin sadece ilim tahsili üzerine yaratmış olsaydı, bu durumda amel kuvveti (kuvvetü'l-ameliyye) ya fazlalık ya da arızî bir özellik olurdu. Eğer bunu kabul edecek olursak da, o zaman bu kuvvetin yokluğu halinde, ülkelerin imar edilmesinde ve insanların siyasetinde buna ihtiyaç duyulmaması gerekirdi. Fakat durum hiç de böyle değildir, çünkü bunu kabul etmek, salih amellerin hepsini câhil ve ahmak kişilerin üzerine yüklemeye götürür. Şayet durum böyle olsaydı, salih amelleri yerine getirme konusunda insan tabiatının, hakikî ilimlere ihtiyacı olmaması gerekirdi.⁸ Gerçekte durum böyle değildir, ilim ile amel arasında irtibat vardır ve ilim ancak salih amel için öğrenilir. Aslında ona göre hikmet (felsefe) de hakikati bilmek ve ona göre amel etmektir.⁹

Âmirî, ilim ve amel bütünlüğünü ısrarla belirttikten sonra bu konuda ayrı bir kitap yazdığını da belirtmektedir ki günümüze gelmeyen bu eserinin isminin *el-İtmâm li-fezâ'ili'l-enâm* olduğunu kendisi ifade etmektedir.¹⁰ Ona göre amellerin güzel olanları üç kısımdır: Şahıs olarak insanın salahına taalluk eden durumların ıslahı, insan cinsinin bekâsı için gerekli olanların sağlanması ve topluluk olarak insanların menfeatine olan şeylerin uygulanması. Bu sayılan üç kısım ise, sırasıyla nefsanî (ahlâkî), kethüdâî (ictimâî-ev idaresi) ve riyâsiyye (siyaset) olmak üzere insanın üç kazanımıyla irtibatlıdır. Nefsanî kazanımların iyileştirilmesi shevânî kuvvetin zabtedilmesi, öfke (gazab) kuvvetinin sakinleştirilmesi ve akıl kuvvetinin shevânî ve öfke kuvvetine reis yapılması ile mümkündür. Kethüdâî kazanımların iyileştirilmesi ise koca ile eşi, baba ile evladı, mâlik ile emlâki ve hükümdar ile tebaası arasındaki ilişkilere bağlıdır. Riyâsî kazanımlar için ise filozofların yazdıkları kitaplara bakmak gerekmektedir.¹¹

Âmirî'nin ilimle kastettiği anlam, halkın kullanımından farklıdır. Ona göre insanlar, herhangi bir sanata veya mesleğe de "ilim" diyebilmektedirler. Yine onlar mesela kuşların uçuşuna bakıp bazı tahminlerde bulunmayı, iz sürme gibi tecrübe

⁸ Âmirî, *el-İlâm*, 74. 75.

⁹ Bk. Kasım Turhan, *Âmirî ve Felsefesi* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2019), 188.

¹⁰ Âmirî, *el-İlâm*, 75; Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 189.

¹¹ Âmirî, *el-İlâm*, 75-78; Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 188, 189.

ehlinin işlerini de "ilim" olarak nitelemektedirler. İlmin asıl manası ise bunlardan daha farklı olup ilim, bir şeyi hatasız, kusursuz ve olduğu hal üzere ihata etmektir. Bu itibarla en sağlam ilim, hata ve kusur gibi durumlardan arındırılıp, gözden geçirildikten (tehzîb) sonra meydana gelen itikaddır. Nitekim o, imanı yakînî ve sâdik itikad, küfrü de yakînî olmayan yalan itikad olarak tarif etmiştir. İmanın yeri nefsin akıl kuvveti, küfrün yeri ise mütehayyile kuvvetidir. Ayrıca insan tabiatı ile ilim arasında bir alaka vardır. Allah'ın insan nefsinin bilgiyi sever bir şekilde yaratması, Allah'ın insana en yüce hibelerindedir. Fakat buna rağmen, insan tabiatı bütün ilimleri kuşatmaya güç yetiremez, bazılarına yönelir ve onu çok sevmeye başlar.¹²

Âmirî, ilmi bu şekilde tarif ettikten sonra onu, millî ve hikemî diye ikiye ayırmaktadır. Aslında ilimlerin tasnifi Âmirî'den önce, felsefî eserlerin Arapça'ya tercüme edilmesinden sonra yapılmaya başlamıştı. Bu çalışmalar öncelikli olarak filozoflar tarafından ortaya koyulmuştur ki, bu konuda Câbir b. Hayyân (ö. 200/815) ilk dikkat çeken filozoflardandır.¹³ Bu gelenek daha sonra Kindî (ö. 252/866 [?])¹⁴ ve Fârâbî (ö. 339/950)¹⁵ başta olmak üzere diğer filozoflar tarafından da devam ettirilmiştir. Benzeri tasnif çalışmaları aynı şekilde Âmirî'de de görülmektedir.

Âmirî'ye göre millî/dinî ilimlerin kaynağı, seçilmiş nebilere (s.a.s.), hikemî (felsefî) ilmin kaynağı ise takdir edilen filozoflardır (hukemâ). Ona göre dinî ilimler daha önceliklidir, nitekim o, her nebi hakîmdir, fakat her hakîm nebi değildir, demektedir. O, bu iki sınıf ilmi de kendi arasında üçe ayırır, buna göre millî ilimlerden, hissî olan muhaddislerin ilmi, aklî olan mütekellimlerin ilmi ve his ile aklın müşterek olduğu ise fukahanın ilmidir. Lügat ilmi ise bu üç ilim için âlettir. Hikemî ilimlerden hissî olan fizikçilerin (tabîyyûn) ilmi, aklî olan ilâhiyatçıların ilmi ve his ile aklın müşterek olduğu ilim de matematikçilerin (riyâziyyûn) ilmidir. Mantık ilmi de hikemî ilimlerin âletidir.¹⁶ O, ilimleri en başta ikiye ayırdıktan sonra, insanın en temel yetilerine göre tasnif etmiştir ki, tespit edilebildiği kadar da Âmirî öncesinde böyle bir tasnif bilinmemektedir.¹⁷

Dinî ve hikemî ilimlerin arasında tam bir mütekâbiliyet olduğu görüşünde olan Âmirî, bu durumu tasnife de yansıtmıştır. İlimlerin tasnifinde onların hissî ve aklî oluşlarını göz önünde bulundurmuş, ayrıca başka bir hususa işaret etmemiştir.¹⁸ Daha sonra ise bu ilimlerin her birini ayrı ayrı ele almış, onların konularını, faydalarını

¹² Âmirî, *el-İ'lâm*, 79-82.

¹³ Câbir b. Hayyân, "Kitâbu'l-hudûd", *Muhtâru resâil-i Câbir b. Hayyân*, nşr. Paul Kraus (Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1935), 100-101.

¹⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh el-Kindî, *Felsefî Risâleler*, çev. Mahmud Kaya, (İstanbul: 1994), 159-163.

¹⁵ Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ el-Fârâbî et-Türkî, *İhşâ'ü'l-'ulûm*, nşr. Osman Muhammed Emîn, (Kâhire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1949), 43-113.

¹⁶ Âmirî, *el-İ'lâm*, 79-81.

¹⁷ Bk. Ömer Türker, "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi", *Sosyoloji Dergisi*, 3/22 (2011), 539-544.

¹⁸ Turhan, *Âmirî ve Felsefesi*, 74.

açıklamıştır. O, gerektiğinde âyet ve hadislerden istifade ederek dinî ilimler ile hikemî ilimler arasında herhangi bir zıtlık bulunup bulunmadığına işaret etmektedir.

2. Âmirî'ye Göre Millî/Dinî İlimlerin Şerefi

Âmirî, millî ilimlerin şerefi ile ilgili konuya geçmeden önce, hikemî ilimleri ayrı ayrı açıklamakta ve bu ilimlerle dinî ilimler arasında bir zıtlık bulunmadığını ifade etmektedir. Ona göre ilimler çok fazladır, fakat bununla beraber ilimler arasında fazilet bakımından bazı farklılıklar da vardır. Sözelimi aruz ve nahiv ilmi, fıkıh ve kelâm ilimlerinin seviyesine çıkamaz. Ona göre aslında bu üstünlük durumu sadece ilimlere has bir durum olmayıp, umumî olarak diğer şeyler için de geçerlidir. Mesela güneş ve ay, diğer yıldızlara göre daha üstündür. Kur'ân-ı Kerim'de de buna işaret eden âyetler bulunmaktadır. İnsanların, Allah'ın yarattıklarının birçoğundan üstün kılındığı¹⁹, insanların bazısının bazısından derece itibarıyla üstün olduğu²⁰ ve peygamberlerin de kiminin kiminden üstün kılındığı²¹ bunlara örnek olarak verilebilir.²²

Âmirî'ye göre yukarıda bahsedilen haliyle yaratılmışlar arasında bir üstünlüğün bulunması, varlıkların bir kısmının faydasız olduğu sonucuna da götürmemelidir. Şayet âlemde bulunan varlıklardan herhangi birisinin varlığı kesilmiş olsa, âleminin nizamında bozulmalar ortaya çıkar. Bir şeyi, diğerlerinden üstün kılan özellik onun gayesi ve kuvvetidir. Yani gayesi daha şerefli ve kuvveti tesirli olan şeylerin, daha faziletli olduğuna hükmetmek uygundur. Örnek verilecek olursa, kulak ve gözün gayesi, tırnak ve saçın gayesinden daha şereflidir. Benzeri durum ilimler için de geçerlidir. Her ne kadar bazılarının önemi az da olsa, her bir ilmin kendine göre bir kıymeti vardır. Zillet ve noksanlık ise ancak cahillik ve ahmaklıkta bulunur. Bu duruma işaret eden âyette, insanlar arasından iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerinin yükseltileceği²³ vurgulanmaktadır. Yine Hz. Ali bu konuda, "Her bir kişinin kıymeti, güzel olarak nitelediği şeyle belli olur" demiştir.²⁴

Âmirî, ilimlerin mertebesi konusuna yukarıdaki açıklamalarla giriş yaptıktan sonra, bütün ilimler içinde yer bakımından en şerefli, rütbe itibarıyla en yüce ve derecesi en yüksek olan ilimlerin dinî ilimler olduğunu ifade etmektedir. Bu yüksekliği de üç madde halinde açıklamaktadır:

Birincisi: Bütün ilimlerin gayesi, hayırlara ulaşmaktır. İnsanın, Mevlâ'sına yakınlık elde etmesine vesile olacak hayırlı bir işten daha faziletli olan bir şey ise düşünülemez. Bu hayra da ancak ihlaslı bir şekilde kulluk edilerek ve O'nun rızasını talep etmekle meşgul olunarak ulaşılabilir. İnsana, Rabbine karşı yapması gerekli olan

¹⁹ el-İsrâ, 17/70.

²⁰ el-En'âm, 6/165.

²¹ el-Bakara, 2/253.

²² Âmirî, *el-İ'lâm*, 95, 96.

²³ el-Mücâdele, 58/11.

²⁴ Âmirî, *el-İ'lâm*, 96.

vazifelerinde yol gösterici olan ilimler ise sadece dinî ilimlerdir. İnsan ebedî mutluluğu ancak bu dinî ilimler vasıtasıyla elde edilebilir ki, bu da ötesi olmayan bir kazançtır.

İkincisi: Dinlerden hiçbiri özel bir menfaat ve cüzî bir fayda için ortaya çıkmaz. Bilakis onların ortaya çıkışı küllî bir maslahat gereğidir. Herkesin faydası için olan bir şey de, sadece bir şahsın faydasına dokunandan üstündür. Diğer ilimler ise her ne kadar hepsinin ayrı ayrı değeri bulunsa da, umumun ihtiyacı için ortaya çıkmamıştır. Nitekim bu ilimlerden yüz çeviren bir kimse bu durumdan dolayı ayıplanmaz.

Üçüncüsü: Dinî ilim, diğer ilimlerin üzerine bina edildiği bir temeldir. Çünkü onun kaynağı kendisinde asla şüphe bulunmayan, unutma ve hata ihtimali olmayan vahy-i ilâhîdir. Diğer ilimlerin hiçbiri, dinî ilim için esas teşkil edemez. Dinî ilim, bizzat kendisi doğruluk ve kuvvet bakımından nazarî ilimlerin esas ve ilkesidir (mebdei).²⁵ Bu nedenlerden dolayı o, dinî ilimleri felsefî ilimlerden üstün görmektedir ki, bu durum onun yukarıda işaret edilen, her peygamberin aynı zamanda filozof olduğu, fakat her filozofun peygamber olmadığı şeklindeki ifadelerinin açıklamalarıdır.

3. Âmirî'ye Göre Millî/Dinî İlimlerin Kendi İçindeki Sıralanışı

Âmirî, insanların genel olarak âlimlere karşı hürmet besledikleri kanatindedir. Ona göre, insanların arasında hürmet duygusunu yitirenler ve âlimlere gösterilen rağbetden dolayı kızgınlık içinde olanlar hariç, ehl-i ilme karşı saldırı yolunu takip edenler yoktur. Âlimler de öncelikli olarak ilimlerini kanaat ve zühd ile birleştirmelidirler.²⁶

Dinî ilimlerin kendi içindeki üstünlüğüne geçmeden önce Âmirî, eşyanın hangi özellikleri göz önünde bulundurularak birbirine karşı üstünlüğe müstehak olduğuna değinerek konuya girmektedir. Ona göre üstünlüğe bazen kemiyete göre, bazen de keyfiyete göre hak kazanılır. Mesela aded ve cüsse büyüklüğü kemiyete örnektir. Bundan dolayıdır ki kemiyetle ilgili hususlar, mesela hücumdan önce gözü ve kulağı korkutan durumlar arasında görülür. Yine icmâ-i ümmet, sevâd-ı a'zam gibi ifadelerin zikredilmesi, dinleyenlerin kalplerinde yüce bir mana ortaya çıkarır. Tıpkı ulu bir dağ, büyük bina, uzun ağaçlar ve büyük hayvanlar gibi. Nitekim münafıklarla ilgili âyetlerde, onlara bakıldığında dış görünüşlerinin, peygamberin hoşuna gittiği ve sanki onların duvara yaslanmış kütükler gibi olduğu ifade edilmektedir.²⁷ Kemiyetle ilgili hususlara işaret edilen başka bir âyette de Âd kavminin, yaratılış itibarıyla insanlar içinde güçlü kuvvetli kılındığı belirtilmekte ve peşinden de Allah'ın nimetlerini hatırlamaları tavsiye edilmektedir.²⁸ Keyfiyeti ise genel olarak canlıların erkek cinslerinin, dişilerinden daha kuvvetli olduğu örneğiyle açıklamaktadır.²⁹

²⁵ Âmirî, *el-İ'lâm*, 101, 102.

²⁶ Âmirî, *el-İ'lâm*, 105.

²⁷ el-Münâfikûn, 63/4.

²⁸ el-A'râf, 7/69.

²⁹ Âmirî, *el-İ'lâm*, 106.

Kemiyet ve keyfiyet konusunu bu şekilde kısaca açıkladıktan sonra Âmirî, millî (dinî) ilimlerin hepsini fıkıh, hadis, kelâm ve edebiyat olarak dört kısma ayırmaktadır. Peşinden de bunların kemiyet ve keyfiyet açısından faziletli yönlerini izah etmektedir. Ona göre kemiyet açısından bakıldığında, her bir ilmin fazileti hak edecek birçok bölümü bulunmaktadır. Keyfiyyet bakımından da durum aynıdır ki, her bir ilmin farklı faydası bulunmaktadır. Buna göre:

Hadis ilmi, dinî ilimler için gerekli olan temel hammadde (mâdde) gibidir ki, bu bakımdan başlangıç fazileti (faziletü'l-ibtidâ) ona aittir.

Kelâm ilmi, dinî ilimlerin varacağı en son hedef (gâye) gibi olduğundan, kemâl fazileti ona aittir.

Fıkıh ilmi ise hadis ile kelâm arasında aracı gibi olduğundan dolayı da, i'tidâl faziletine sahiptir.

Lügat ilmi de bütün bu ilimlerin âleti gibi olduğundan, kolaylaştırma fazileti de onun içindir.³⁰

Bu şekilde her bir ilmin faziletli yönüne işaret eden Âmirî, elde edilişi bakımından, felsefî ilimlerde takip ettiği sıralamayı dinî ilimlere tatbik eder. Hadis ilmine vermiş olduğu başlangıç faziletini esas alarak onunla ilgili bazı açıklamalar yapar.

4. Âmirî'ye Göre Hadis İlmine Yöneltilen Eleştiriler

Âmirî'ye göre hadis ilmine karşı yapılan sert eleştiriler kelâmcılardan bir tâife tarafından yapılmaktadır. Onlar hadis ilmini tenkit etme konusunda ittifak etmişler, hadis ehline haşeviyye lakabını takmışlar ve onları sıradan avam tabakasına ait insanlar olarak görmüşlerdir. Neticede onları âlimler sınıfından çıkarmışlardır. Buna delil olarak da bazı iddialar ileri sürmektedirler ki şu şekilde sıralanabilir:

Haber neticesinde meydana gelen ilim (ilm-i haber), gözle idrak olunan şeyin bilinmesine benzer. Nitekim sadece gözü ile bir şeyi gören kimseyi, âlim diye isimlendirmek doğru olmadığı gibi, haberleri işiten (semâ) kimseye de âlim ismi vermek doğru değildir. Çünkü bir şeye ilim ismi verilmesi için, onun öğrenilmesini bilen nefsin (en-nefsü'l-allâme) hareketine, fikir ve üzerinde kafa yorma faaliyetine bağlı olması gerekir.³¹

Âmirî yukarıdaki taksimâtında da ifade ettiği üzere hadis ilmini, diğer dinî ilimler için bir hammadde gibi gördüğünden, kelâmcıların bu görüşüne şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre hadis ilmi kesinlikle sadece nakilcilikten ibaret değildir. Hatta o hadis ilmi için daha genel mana ifade eden "ilm-i ahbâr" ifadesini kullanmaktadır ki, bu kullanım onun bu ilme bakış açısını da yansıtmaktadır.

³⁰ Âmirî, *el-İ'lâm*, 106-107.

³¹ Âmirî, *el-İ'lâm*, 107.

Âmirî, ilm-i ahbâr konusunda kelâmcıların yukarıdaki iddiası için "Bu iddia, bu görüşte olan kimselerin, kendilerinin büyük bir câhillik içinde olduklarının delilidir." demektedir. Çünkü hadis ilmi sadece seslerin idrakinden, yani birtakım sözlerin işitilmesinden ibaret bir ilim değildir. Bu açıdan bakıldığında hadis ilmi, manalara da şâmil olan kitabetin benzeridir. Nitekim harflerin şekilleri de gözle idrak olunmaktadır.

Âmirî hadis ilmini, kendine ait uslûbü ve bölümleri olan bir ilim olarak açıklamaktadır. Hatta ona göre bütün ilimlerde mutlaka nakledilen bir haber bulunmaktadır. Nitekim münzel kitaplardan, nebilerden, imâmlardan, önceki hükemâdan ve selef-i sâlihînden nakilde bulunmayan herhangi bir ilim dalı yoktur. Bu itibarla ahbâr ilmi (hadis ilmi), bütün ilimlerin kaynağıdır (madde).³²

Âmirî'nin ahbâr ilmi ile ilgili açıklamalarına bakıldığında onun, ahbâr ilmi ile tarih ilmini de içine alan geniş bir manayı kastedtiğini söylemek mümkündür. Nitekim Âmirî ile aynı bölge ve zamanda yaşayan Hârizmî (ö. 387/997), ilimlerin tasnifi ile ilgili *Mefâtîhu'l-'ulûm* isimli eserinde ilimleri şer'î ve acemî diye ayırmıştır. Hârizmî tasnifinden hadis ilmini ayrı bir ilim dalı olarak zikretmemiş, fıkıh ilmi içinde kısmen işaret etmiştir. Fakat şer'î ilimlerin altıncısı olarak ahbâr ilmine yer vermiştir. Bu bölümde halifeler, Pers, Rûm ve Yemen hükümdarları, fetihler, gazveler ve câhiliye devri gibi konulara değinmiştir.³³

Âmirî eserinin diğer bölümlerinde olduğu gibi bu konuda da bazı âyet ve hadislerden deliller öne sürmektedir.

5. Âmirî'nin Fitrî Aklın Habere Olan İhtiyacı Konusunda Kullandığı Âyetler

Âmirî, hadis ilmi ile ilgili olarak ele aldığı haber konusunda, haberlerin önemine işaret ettiğini düşündüğü bazı âyetleri delil olarak ileri sürmüştür. Ona göre fitrî akıl (el-aklu'l-garîzî), işitilmiş habere (el-mesmûu'l-haberî) ihtiyaç duyar. Aklın habere olan bu ihtiyacından dolayı da Allah Teâlâ, akıl hüccetini işitme (semâ) ile desteklemiştir. Nitekim şu âyetlerde şöyle buyrulmuştur:

"İçlerinde seni dinleyenler de var; ama akıllarını kullanmıyorlarsa sağırlara sen mi duyuracaksın?"³⁴

"Yeryüzünde gezmediler mi ki, akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun? (Gezdiler, fakat ibret almadılar). Çünkü gözler değil, göğüslerdeki kalpler kör olur."³⁵

Yukarıdaki âyetlerde ifade edildiği üzere sadece Hz. Peygamber'i (s.a.s.) dinleyip, aklını kullanmayanlar hakikati idrak edememektedirler. Nitekim

³² Âmirî, *el-İ'lâm*, 107-108.

³³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib el-Hârizmî, *İlimlerin Anahtarları Mefâtîhu'l-'ulûm*, thk. ve çev. Aygün Akyol - İclâl Aydın (Ankara: Elis Yayınları, 2019), 134-168.

³⁴ Yûnus, 10/42.

³⁵ el-Hac, 22/46.

peygamberin tebliğini işiten, hatta bütün hayatını bizzat kendi gözleriyle gören bazı kimseler, peygamberi yalancılıkla itham edebilmişlerdir. Bu durumdaki kimselerin ortak özelliği ise bu âyetlerde, onların akletmemeleri olarak gösterilmiştir. Yeryüzünde dolaşmalarına rağmen, etrafına ibret nazarıyla bakmayanlar, işittikleri şeyler konusunda akıllarını kullanmayanlar âyetlerde kınanmıştır. Âmirî böylelikle fitrî aklın, işitmeye ve görmeye olan ihtiyacına ve bunlar arasındaki irtibata işaret etmiştir.³⁶

6. Âmirî'nin Dinin Kitap ve Sünnet Üzerine Bina Edildiği Konusunda İşaret Ettiği Dini Deliller

Âmirî, dinin Allah'ın kitabı ve Resûlullah'ın (s.a.s.) sünneti üzerine bina edildiğini özellikle ifade etmektedir. Bunun için insanlar Allah'ın kendilerine ulaştırdığı kitaba ihtiyaç duyarlar. Aynı durum eser (haber) için de söz konusudur. Nitekim bu duruma özel olarak işaret edilen bir âyette, "Kim resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."³⁷ buyurulmuştur. Böylelikle Âmirî, dinin en temel iki kaynağı olan kitap ve sünnetin insanlara, peygamberin tebliği ile ulaştığı hatırlatarak, haberin önemini belirtmektedir.³⁸ Dolayısıyla insanların muhtaç olduğu bu iki kaynak arasında bir fark yoktur. Din binası bu iki temel üzerinde yükselir.

Âmirî, halifelerin Resûlullah'ın (s.a.s.) hırkasına (bürde) ve mızrağına³⁹ verdikleri önemi de bu konuda başka bir delil olarak ileri sürmektedir. Ona göre bu gibi eşyanın korunmasına özen göstermek de haber ilmi kapsamındadır. Yine aynı şekilde İsrâiloğullarının, Mûsâ (a.s.) ve Hârûn (a.s.) peygamberlerin ailesinden geriye kalan emanetlerin içinde saklandığı tâbûta önem verip, onu koruma altına almaları da bu konuda başka bir delildir. Nitekim bu hususa işaret eden âyette, "... Mûsâ ve Hârûn ailelerinin geriye bıraktıklarından bir bakiye bulunan..."⁴⁰ buyurulmuştur. Bunlara gösterilen özen bu şekilde olduğuna göre, Resûlullah'ın (s.a.s.) mirasının özü olan hususlarda ise herhangi bir zanda bulunmaya gerek yoktur.⁴¹

Âmirî dinin kitap ve sünnet üzerine bina edildiğini söylediği bu bölümde temelde bir âyete işaret etmiştir. Bu konuda aslında başka âyetler de bulunmasına rağmen, onun sadece bir âyeti alması, bu konuda onun herhangi bir tereddütü olmadığını da bir göstergesi olarak görülebilir. Nitekim konuyu anlatırken kullandığı ifadeler çok nettir. O, konuya farklı bir açıdan daha bakarak, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı eşyalarının korunmasına, halifelerin verdiği önemi farklı bir delil olarak ileri sürmektedir. Neticede bunların korunması, sonraki nesillere aktarılması genel manada haber ilmi çerçevesinde düşünülmesi icab etmektedir.

³⁶ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 107-108.

³⁷ en-Nisâ, 4/80).

³⁸ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 108.

³⁹ Harbe ve bürde ile ilgili olarak bk. Hârizmî', *Mefâtiḥu'l-'ulûm*, 156-158.

⁴⁰ el-Bakara, 2/248.

⁴¹ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 108-109.

Yukarıdaki bölümlerde işaret edildiği üzere Âmirî, haber ilmini tarih ilmini de içine alacak şekilde geniş manada kullanmakta idi. Bilindiği üzere tarih ilminde bu tarz eşyalar da tarih ilminin kaynakları arasındadır. Hatta bu çeşit kaynaklar, sözlü ve yazılı kaynaklara göre daha önceliklidir. Sözlü ve yazılı kaynaklar daha ziyade özel gayretlerle meydana getirilmiş belgeler iken, kalıntılar yaşanan hayat içinde doğrudan oluşan belgelerdir. Nitekim bunlardan bir kısmı para, sikke, insan vucüt kalıntıları gibi kendiliğinden kalan kalıntılardır. Diğer bir kısmı ise anıt ve madalya gibi özel bir ilgiyi daha sonraki zamanlara nakletmek için meydana getirilmişlerdir.⁴²

7. Âmirî'ye Göre Ashâb-ı Hadis'in İlgilendiği Konular

Âmirî'nin hadis ve muhaddisler hakkında yaptığı açıklamalar, onun bu konuya hâkimiyetini de göstermektedir. O, öncelikle ashâb-ı hadis'in ilgilendiği konulara değinmekte ve bu konularda onlara danışılması gerektiğine işaret etmektedir. Ona göre, hadisçiler faydalı veya zararlı ayırımı yapmaksızın bütün konulara ait olan tarihleri bilip ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Bundan dolayı onlar, selef döneminde yaşamış kişilerin neseplerini, memleketlerini ve ömürlerinin miktarlarını çok iyi bilmektedirler. Bu konularda ihtilaf eden kimsenin, hadisçilerden ilim alması gereklidir.

Hadisçilerin tarih konusundaki bilgilerine işaret ettikten sonra Âmirî, hadis usûlü bakımından onların ayrıca hangi konulara değindiklerini de belirtmektedir. Ona göre hadisçiler, hadislerin sahihi ile sakimini ve kuvvetli ile zayıfını ayırt etmede muhakkiktirler. Onlar bu konulardaki meseleleri halletmek ve uzak-yakın demeden bütün beldeleri dolaşmak için bütün zorluklara katlanmışlardır. Bu zorluklara katlanmalarındaki en önemli amaçları ise Resûlullah'ın (s.a.s.) sünnetlerini sika râvilerden almak idi. Onlar ayrıca eserlerin (hadislerin) tenkitçisi ve haberlerin uzmanı olmak için çok çalışmışlardır.

Âmirî, hadisçilerin kullanmış olduğu birçok hadis usûlü ıstılahına da yer vermektedir. Hadisçiler, hadis ilmi ile ilgili çalışmaları neticesinde hadislerin mevkûf, merfû, müsned, mürsel, muttasıl, munkatı', nesîb, mülsak, meşhur ve müdelles gibi kısımlarını tanımışlardır. Ayrıca hadisçiler, hadis ilmini her türlü tehlikelere karşı korumuşlardır. Şöyle ki, birisi hadis uydurmak istese, hadis'in isnadını değiştirse, metnini tahrif etse veya fetihler, siyer, gece hikâyeleri ve farklı olaylarla ilgili yanlış bilgileri ortaya çıkarıp yaymaya kalksa, hadisçiler böyle kimselere karşı en şiddetli bir şekilde karşı koymuşlardır.

Âmirî'ye göre, hadisçilerin yapmış olduğu gayret yukarıda anlatılan konulardadır. Onların işlerinin dönüp dolaştığı noktalar bunlardır. Bundan dolayı onlar, gösterdikleri bu gayretlerinde, en büyük teşekkürü hak etmişlerdir.⁴³ O, fıkıh âlimlerine yaptığı tavsiyeler arasında da bazı hadis ıstılahlarına işaret etmektedir ki

⁴² Bk. Zeki Velidi Togan,, *Tarihte Usul* (İstanbul: İst. Üniv.Edeb. Fak. Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, 1950), 38, 52; Mübahat S Kütükoğlu, *Tarih Araştırmalarında Usûl* (İstanbul: Kübbealtı Neşriyat, 2001), 18-28.

⁴³ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 109-110.

bunlar şu şekilde sıralanabilir: Haberlerin mütevâtir ve âhâd olanları ile mücmel ve mufassal olanlarını bilmek.⁴⁴ Burada şuna da işaret etmek gerekmektedir ki, Âmirî bu ıstıhlara sadece ismen değinmekte, bunların tanımları ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamaktadır.

Hadisçilerin ilgilendiği konular hakkında yapmış olduğu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere Âmirî, hadis ilmi ile yakından ilgilenmektedir. Bilindiği üzere onun içinde yaşadığı IV. asır öncesinde, hadis ilmi ile ilgili ıstıhlalar büyük oranda ortaya çıkmış ve bunlar bazen muhaddisler tarafından telif edilen eserlerin ilgili bölümlerinde, bazen de cerh-ta'dil ilmi gibi hadis ilimlerinden herhangi birisine âit olan eserlerde açıklanmıştı.⁴⁵ Âmirî'nin büyük ölçüde bu eserlere vâkıf olduğu söylenebilir. Çünkü onun içinde bulunduğu yıllarda, hadis usûlü ile ilgili müstakil eserler yeni telif edilmeye başlamıştı. Hatta bu konuda ilk eser olarak kabul edilen Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) *el-Muhaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î* isimli eserinde Âmirî tarafından işaret edilen ıstıhaların çoğuna değinilmemiştir.⁴⁶

8. Âmirî'ye Göre Ashâb-ı Hadis'in Kelamcılara Karşı Yaptıkları Tenkitler

Âmirî, yukarıda da ifade edildiği üzere dinî ilimlerin başlangıcına hadis ilmini yerleştirmişti. Hadis ilminden sonra ise kelâm ilmine yer vermektedir. O, kelâm ilmi ile ilgili açıklamalara geçmeden önce, sadece haberleri nakletme (hameletü'l-âsâr) işini yapan bazı kimseleri kelamcılarının eleştirdiğini ifade etmektedir. Aslında o, bütün hadisçilerin aynı görüşte olmadıklarını da böylelikle ortaya koymaktadır. Yukarıdaki bölümlerde işaret edildiği üzere, nasıl ki kelamcılardan bir grubun hadisçilere karşı yönelttikleri eleştirilerin yanlışlıklarını göstermişse, burada da kelamcılara karşı yapılan eleştirileri ve bu eleştirilerin yanlışlığını ortaya koymaktadır.

Âmirî'ye göre hadisçilerden bir taife, kelâm ilmini zem etmeye ve kelâm erbâbını da bid'at ve dalâlete nispet etmeye pek meraklıdırlar. Onlar buna delil olarak da kelâmcıların cedel ehli olarak tanınmalarını ileri sürmekte ve Kur'ân'da bazı âyetlerde cedelin yerildiğini de örnek olarak vermektedirler.⁴⁷ Ayrıca sahâbenin cedel konusuna dalmamalarını da zikretmişlerdir. Çünkü onlara göre sahâbe cedelin sakındırılmış bir şey olduğunu biliyordu. Âmirî bu görüşte olan kimselerin büyük bir cehâlet içinde olduğunu ifade etmektedir. Bunu açıklarken de önceki bölümlerde de olduğu üzere bazı âyet ve hadislerden istifade etmektedir. Mesela "... Onlarla en güzel şekilde mücâdele et."⁴⁸ âyetinde cidalden bahsedilmektedir. Oysaki bazıları tarafından yerilen bir şeyin, en güzel vasfıyla nitelenmesi mümkün değildir.⁴⁹

⁴⁴ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 118.

⁴⁵ Bk. Ahmet Yücel, *Hadis İstıhalarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014), 188-192.

⁴⁶ Bk. Râmhürmüzî, Hasan b. Abdurrahman, *el-Muhaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1391/1981), 159-170.

⁴⁷ el-Hac, 22/68; el-Enfâl, 8/6.

⁴⁸ en-Nahl, 16/125.

⁴⁹ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 110-111.

Âmirî ayrıca rivâyet edilen eserlerin (haberlerin) çok olduğuna özellikle vurgu yapmaktadır. Fakat o bu konuda şu noktayı da özellikle belirtmektedir ki, hadisler her ne kadar çok sayıda olsalar da sınırlıdır ve artma ihtimali de yoktur. Bu husus ise fıkıh ilmi açısından önemlidir. Çünkü insanların başına gelen olaylar belli bir sayıda olmayıp, sınırsızdır. Âmirî, bazı hanbelîlerin fıkha karşı çıktıklarını belirttiği yerde onlara cevap olarak sıraladığı konular arasında bunu özellikle ifade etmektedir.⁵⁰ Yine bazı hanbelîler, meselâ Ebû Hanîfe'yi rey ve kıyası ümmet arasında yaymakla suçlamışlardır ki, bu da doğru değildir. Çünkü bizzat kendisi Hz. Peygamber'in sünneti ve sahabe kavlinin bulunduğu yerde kıyasın terk edilmesi gerektiğini net bir şekilde ortaya koymuştur.⁵¹

Kelâm'ın bir ilim dalı olarak ortaya çıkışında, Müslümanlar arasındaki ilk ihtilafların etkisi büyüktür. Aslında Müslümanlar arasında başlayan ve tarih boyu boyu devam eden cidal ve münakaşalar, diğer ilimleri etkilediği gibi hadis iliminin meselelerin bir ilim dalı olarak meydana çıkmasında da temel âmildir. İslam düşünce tarihinde muhaddisler ile kelâmcılar arasındaki münakaşalar ise, itikâdî ihtilafların, belli bazı mevzular hakkında yoğunlaşmış örneklerin en önemlilerindedir.⁵² Âmirî, bu konuyu da bilen birisi olarak her iki ilim erbabının içinde birbirini tenkit edenlerin görüşlerini sıraladıktan sonra tavsiyelerde bulunmakta ve uzlaştırıcı vasfını burada da göstermektedir.

9. Âmirî'nin Hadis Âlimlerine Nasihatleri

Âmirî aslında dinî ilimlerin mensublarının birbirleri hakkındaki tenkitlerini ortaya koyup, onların yanlış yönlerini göstererek, bütünleştirici bir yöntem takip etmektedir. Dinî ilimlerin herbirinin amaç ve yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra, bu ilimlerin daha iyi bir konuma gelmesi için mensuplarının dikkat etmeleri gerekli olan bazı hususlara da değinmektedir. Bu çerçevede ilk nasihati hadisçilere olmaktadır.

Âmirî'ye göre, hadis ilminin iyileştirilmesi için öncelikli olarak bu ilimle meşgul olanların haberleri hıfz etmesi ve râvî tabakalarını iyi bilmeleri gerekir. Kayıtsızlık ve gevşeklikten emin ve iffet sahibi olmalı, yalana asla yaklaşmamalı ve bu konularda müsâmahakar davranmaktan da uzak durmalıdırlar. Çünkü hadis ilmi, diğer ilimlerin ortaya çıkarılmasında aklın temel kaynağıdır (madde). Bir şey asıl kaynağı (madde) itibarıyla bozulabildiği gibi, sureti bakımından da bozulabilir. Hadis ilmi ile uğraşanlar, garib haberlere sahip olma merakı ile sika olmayan râvîlerden hadis dinleme yoluna girmemelidirler. Ayrıca muhaddisler imamlarını taklit etme arzusuyla da kelâm ve fıkıh ilimlerine buğz etmemelidirler. Çünkü hadis ilim hıfza dayalı bir ilimken (hıfzıyye), diğerleri düşünceye dayalı ilimlerdir (fikriyye).⁵³

⁵⁰ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 114.

⁵¹ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 116-117

⁵² Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 94, 272.

⁵³ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 117-118.

Âmirî, hadis ilmini diğer dinî ilimlerin temeli olarak gördüğünden kelâm ilmi ile meşgul olanlara yaptığı nasihatte de delillerin iyi bilinmesini tavsiye etmektedir. Yine fukâhâya da öncelikle haberleri iyi tahkik etmelerini bildirmektedir. O, her üç ilim erbabını uyararak kendi alanlarını aşırı derecede beğenme ve diğer ilim dallarını hafife alma gibi durumlardan sakındırmaktadır. Ayrıca hiçbir âlim kendi sahasında kazanmış olduğu maharetle gurura kapılıp, diğer alanlardaki tartışmalara dalmamalıdır. Bilakis her ilmi, o ilmin erbabına ve o konuda ilerleyenlere bırakmalı, onlara saygılı davranmalı ve haklarını gözetmelidir. Taklit muhabbetinden dolayı, sarîh aklın gerekli kıldığı şeylere karşı çıkmamalıdır. Özellikle de masum olduğuna dair herhangi bir delil bulunmayan kimseleri taklit etme durumunda dikkatli olunmalıdır. Çünkü hakikat insanlarla bilinmez, kendisiyle bilinir. Hakikati bilen, ona isabet edeni de hata edeni de bilir. "İlim çoktur, siz her şeyin en güzelini alınız" diyen Hz. Ali'nin sözü ile edeplenilmelidir. "Söylenenleri dinleyip de en güzeline tabi olanları müjdele. Onlar, Allah'ın doğru yolu buldurduğu ve asıl akıl sahibi olanlardır."⁵⁴ âyeti ise bu konuda nasıl hareket edilmesini gösteren en önemli delildir.⁵⁵

SONUÇ

Müslüman dünyasının önemli filozoflarından Âmirî (ö. 381/992), Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) gibi iki önemli filozof arasındaki devirde yaşamıştır ve Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde yetişmiştir. Özellikle kendisinden sonra İbn Sînâ gibi birisinin gelmesi, kendisinin fikirlerini yayacak talebesinin az olması gibi sebeplerle sonraki dönemlerde diğer filozoflara göre biraz gölgede kalmıştır. Çok sayıdaki eserinden bazıları sonraki asırlara intikal etmiş ve bunlar onun fikirlerini elde etme bakımından günümüzde en temel kaynaklardır.

Bu araştırmada Âmirî'nin en önemli eserlerinden *el-İ'lâm bi-menâkibi'l-İslâm* isimli eseri göz önünde bulundurularak, onun hadis ilmine ve muhaddislere bakış açısı ortaya konulmuştur. O, bu eserinde ilimlerin tasnifi konusu ile de ilgilenmiş, onları dinî ve felsefî olarak ikiye ayırmış ve ilimler arasındaki irtibatı da göstermiştir. Dinî ilimlerin felsefî ilimlerden üstün olduğunu savunan Âmirî, dinî ilimlerin en başında ise hadis ilmine yer vermiştir.

Âmirî, ilimleri genel itibarıyla ikiye ayırmakla birlikte bu iki kısmı da kendi arasında hissî, aklî ve hem hissî hem âklî oluşları bakımından sıralamaktadır. Onun tasnifinin orjinalliği de burada görülebilir. Nitekim ondan önce de bazı Müslüman filozoflar tarafından ilimler tasnif edilmekle birlikte, böyle bir ayırım ilk defa kendisi tarafından yapılmıştır. İlimleri böylelikle elde edilişleri bakımından ayrıca üçe ayırarak, dinî ve hikemî ilimler arasında tam bir mütakâbiliyet olduğu düşüncesiyle sıralamıştır. Buna göre dinî ilimler, hadis (hissî), kelâm (aklî) ve fıkıh (hem hissî hem aklî) şeklinde; aynı şekilde hikemî ilimler de tabii ilimler (hissî), metafizik (aklî) ve

⁵⁴ ez-Zümer, 39/17.

⁵⁵ Bk. Âmirî, *el-İ'lâm*, 118-119.

matematik (hem aklî, hem hissî) diye üçe ayrılır. Ayrıca lügat ilmi dinî ilimlerin, mantık ilmi ise hikemî ilimlerin âletidir.

Âmirî, dini ilimlerin her birinin ayrı bir fazileti olduğunu ifade eder. Buna göre hadis ilmi için başlangıç, kelâm ilmi için kemâl, fıkıh ilmi için de i'tidal fazileti vardır. Lügat ilmi ise kolaylaştırma faziletine sahiptir. Hadis ilmi diğer tüm dinî ilimlerin kendisine ihtiyaç duyduğu temel maddedir ve bu özelliğinden dolayı da onu en başta zikreder. Ona göre diğer ilimlerin hepsinde nakledilen bir haber mutlaka vardır. O bu ilme ayrıca haber ilmi ismi de vermektedir ki, bu durum onun hadis ilmi kasdettiği anlamın, başka tasniflerdeki tarih ilmini de içine alacak kadar geniş olduğunu da göstermektedir.

Müslümün filozofların genelde dinî ilimlere, özelde ise hadis ilmine bakış açısını ortaya çıkarmak açısından Âmirî önem arz etmektedir. Âmirî, hikemî (felsefî) ilimlerin dine aykırı olmadığını anlatırken, birçok âyet ve hadisten istifade ettiği gibi, hadis ilmini anlatırken de gerektiğinde bazı âyet ve hadislere atıflarda bulunmaktadır. O, ayrıca hadis ilmi ile ilgili olarak muhaddisler tarafından pek atıf yapılmayan bazı delilleri de ileri sürmektedir. Buna örnek olarak, halifelerin Resûlullah'ın (s.a.s.) hırka ve mızrağına verdikleri önem ile İsrâiloğulların tâbûta verdikleri öneme işaret etmesi verilebilir.

Âmirî ayrıca her bir ilim dalı ile ilgili olarak bilgi vermeye geçmeden önce o ilim dalı hakkında diğer âlimler tarafından ortaya atılan iddialara da vermektedir. Bu iddiaların yanlış yerlerini göstererek teker teker cevaplamıştır. Böylelikle ilim dalları arasında da tam bir irtibat kurarak, uzlaştırıcı bir tavır benimsemiştir.

Sonuç olarak, sahih dinî bilgiler ile sarih aklın hükümleri arasında herhangi bir zıtlık olamayacağı şeklindeki fikirleri ile kendinden sonra gelen Müslüman filozoflarına etki eden Âmirî, bunu öncelikli olarak felsefî ve dinî ilimlerin birbiri ile gerçekte zıt olamayacağı konusu üzerinden anlatmaya çalışmıştır. Daha sonra da dinî ilimlerin birbiri ile mücadelesinin yanlış olduğunu ortaya koyarak, birlik sağlamaya çalışmıştır. İlimleri bir bütün olarak görebilme şeklinde özetlenebilecek bu tutuma olan ihtiyaç ise günümüzde, her zamankinden daha fazladır.

KAYNAKÇA

- el-Âmirî, Ebü'l-Hasan. *el-İ'lâm bi-menâkıbi'l-İslâm*. Nşr. Ahmed Abdülhamîd el-Gurâb. Riyâd: Dâru'l-isâle, 1408/1988.
- Câbir b. Hayyân. "Kitâbu'l-hudûd", Muhtâru resâil-i Câbir b. Hayyân. Nşr. Paul Kraus. 97-114. Kâhire: Mektebetü'l-Hancı ve matbaatüha, 1354/1935.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/322-331. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Fârâbî, Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzluğ et-Türkî. *İhşâ'ü'l-'ulûm*. Nşr. Osman Muhammed Emîn. Kâhire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1949.
- Hârizmî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Kâtib. *İlimlerin Anahtarları Mefâtîhu'l-'ulûm*. Thk. ve Çev. A. Akyol – İ. Aydın. Ankara: Elis Yayınları, 2019.

- Kaya, Mahmut. "Âmirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/68-72. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kindî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk b. es-Sabbâh. *Felsefî Risâleler*. Çev. Mahmud Kaya. İstanbul: 1994.
- Koçyiğit, Talat. *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, ts.
- Kütükoğlu, Mübahat S. *Tarih Araştırmalarında Usûl*. İstanbul: Kübbealtı Neşriyat, 2001.
- Râmeürmüzî, Hasan b. Abdurrahman. *el-Muḥaddişü'l-fâşıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. Nşr. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1391/1981.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-nihâl*. Nşr. Muhammed S. Kilânî. Beyrût: Y.y., 1975.
- Togan, Zeki Velidi. *Tarihte Usul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İbrahim Horoz Basımevi, 1950.
- Turhan, Kasım. *Âmirî ve Felsefesi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Türker, Ömer. "İslam Düşüncesinde İlimler Tasnifi". *Sosyoloji Dergisi* 3/22 (2011): 533-556.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi Hicrî İlk Üç Asır*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2014.